

**VIII. POMPEU FABRA, MÉS ENLLÀ
DE LA GRAMÀTICA**

CAMBÓ, ESTELRICH I LÓPEZ LLAUSÀS

I L'ELABORACIÓ DEL *DICCIONARI GENERAL*

DE LA LLENGUA CATALANA

RAMON PINYOL I TORRENTS,

UNIVERSITAT DE VIC - UNIVERSITAT CENTRAL DE CATALUNYA

I INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

La qüestió que tractaré d'exposar és adjectiva¹ i només pretén contribuir a donar més claror, o potser més confusió, a alguns dels aspectes relacionats amb la preparació i l'edició del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra, així com de la reedició del 1954. Ha esdevingut canònica la versió que dona Josep Miracle de la trobada entre Pompeu Fabra i l'editor, impressor i llibreter Antoni López Llausàs que fou, segons sembla, el tret de sortida de la redacció del *Diccionari*. Tot i que és ben conegut, em permetré de reproduir el relat de Miracle, que no esmenta l'any, però que es pot deduir que era el 1924, i que afirma que li fou explicat per López Llausàs mateix, que és l'única font que tenim:

Un dia, Antoni López Llausàs trobà Pompeu Fabra pel carrer i va sortir a parlar-li d'aquell diccionari que feia tanta falta.

—Ui! Va per llarg! Al pas que anem, ben bé n'hi ha per cinquanta anys! —va respondre el Mestre.

—Això no pot ser! No pot ser que els catalans hàgim d'esperar tant! Per què no en fa un vostè, per poder sortir del pas?

—Ja ho he pensat alguna vegada, però...

—Va home, si ho ha pensat, decideixi's i faci'l. Jo m'ofereixo a editar-lo.

[...]

López Llausàs hi interessà Francesc Cambó, i així fou com el Mestre trobà, en la preparació del *Diccionari*, una passadora compensació dels guanys esfumats amb la càtedra esfumada.²

Albert Balcells³ dona per bona aquesta conversa i d'alguna manera també

1. A desgrat d'aquest caràcter de contribució menor, he d'agrair a moltes persones que m'hagin facilitat la recerca de documents, articles i llibres. Espero no haver-me deixat ningú: Montserrat Aguilar (Biblioteca Ricard Torrents de la UVic-UCC), Laia Miret i Anna Font (Arxiu de l'IEC), Àngels Rius (Biblioteca de Montserrat), Helena Lamuela (Institut Cambó), Anna Gudayol (Biblioteca de Catalunya) i, com sempre, Manuel Llanas (arxiu privat).

2. *Pompeu Fabra*, Barcelona, Proa, 1998, p. 535-536 (la primera edició, publicada per Aymà, és de 1968; la que citem n'és un facsímil). Miracle diu que l'encontre li fou explicat pel mateix López. Aquest biògraf s'ha referit també, i en els mateixos termes, a la trobada i a la iniciativa de López en un altre lloc: «Antoni López Llausàs», capítol del seu llibre *Mestres i amics*, Barcelona, Selecta, 1985, p. 185-194.

3. «La Dictadura de Primo de Rivera i Pompeu Fabra», *Revista de Catalunya*, núm. 156 (novembre 2000), p. 30-48; de la qüestió, p. 39. Balcells aporta interessants dades econòmiques sobre les feines de Fabra i pensa que Cambó «signava amb Pompeu Fabra el contracte pel qual el segon es comprometia a enllestir en cinc anys el *Diccionari General de la Llengua Catalana*», contracte que, segons m'ha comunicat personalment el doctor Balcells, no s'ha trobat. Balcells recorda també una dada que, sense menystenir la intervenció de López, cal tenir en compte: que Fabra formava part del consell tècnic de la Fundació Bernat Metge des de 1923 (la qual va representar en la famosa Exposició del Llibre Català de Madrid a finals de 1928). L'Epistolari Fabra (d'ara endavant EF) conté unes quantes cartes (núm. 154, 155, 156, 172, 177, 213 i 249) entre ambdós. Fabra també corregia obres de l'Editorial Catalana, que dirigia Estelrich. El cas és que la participació de Cambó li fou demanada per Joan Estelrich.

Mila Segarra⁴ i Jordi Mir i Joan Solà,⁵ tot i que F. de Borja Moll considerava que era iniciativa de Fabra mateix.⁶ En tot cas, aquesta versió cal complementar-la amb la de Francesc Cambó sobre els seus ajuts al mestre. En l'anotació del 6 de març de 1942 d'un dels seus dietaris, a l'Argentina, el financer, barrejant consideracions polítiques i ideològiques i afirmant que Fabra «aquests últims anys [els de la República i la guerra] no s'ha conduït com devia», diu explícitament:

Avui Fabra viu miserablement en un racó de França. [...] Què podria fer jo per ell una vegada més?

Vaig ser jo qui encapçalà i assegurarà l'èxit de la subscripció per a regalar-li una casa; vaig ésser jo qui el subvencionà durant tots els anys de la Dictadura per tal que pogués consagrar-se de ple a fer el gran *Diccionari de la Llengua Catalana* [sic].⁷

Aquests comentaris surten arran d'haver-li demanat Joan Coromines de col·laborar en la *Miscel·lània Fabra* que sortirà a Buenos Aires el 1944. Va ajudar més que ningú a l'edició d'aquest llibre d'homenatge, però posà la condició que no se sabés que hi havia intervingut i amb prohibició expressa que en tingués notícia Fabra mateix.⁸ Val a dir que sí que Fabra fou explícit sobre l'ajut de Cambó en el pròleg a la primera edició del DGLC (1932), reproduït a la nota al peu 14.

Si bé es pot deduir que l'«ajut» era econòmic, un diguem-ne «sou», no s'acaba de veure clar exactament a què es refereix quan diu «l'ajut que prestà a la iniciativa de la Secció Filològica». Les actes de la Secció Filològica del període 1923-1933, de contingut molt succint i gairebé sempre relatives a debats terminològics, no aporten cap clàrícia en aquest sentit. Diria que el mot *iniciativa* segu-

353

4. Pompeu Fabra: *L'enginy al servei de la llengua*, 2a ed., Barcelona, Empúries, 2002, p. 208. Segarra, que no esmenta la conversa, només diu el *Diccionari* tingué «el mecenatge de Francesc Cambó, i l'ajuda d'Antoni López» i sembla que pensa que la feina va començar el 1923 i va durar «sis anys». És més probable, però, que comencés el 1924, que és quan Fabra fou desposseït de la seva càtedra (maig d'aquell any). Joan VENY, per la seva banda, diu: «Sembla que el DGLC estava enllestit cap al 1928» («El *Diccionari general de la llengua catalana*: precedents, posterioritat, dialectalismes», a Pompeu FABRA, *Obres completes*, edició a cura de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 5, *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona, València i Palma, Raval-Proa, Edicions 62, Edicions 3 i 4 i Moll, 2007, p. 50. Josep MIRACLE, *op. cit.*, en la n. 2, p. 544, afirma que el material inicial el va lliurar Fabra al setembre de 1929. L'aparició dels fascicles, tanmateix, no es produí fins al novembre de 1931 (Pere MARCET i Joan SOLÀ, *Història de la lingüística catalana (1775-1900)*, vol. II, Girona i Vic, Eumo, Universitat de Girona i Universitat de Vic, 1998, p. 1899). Unes discrepàncies cronològiques que és possible que algun dia es puguin aclarir.

5. Jordi MIR i Joan SOLÀ, «Nota dels directors», *ibídem*, p. 9.

6. Extrec la dada de l'interessant estudi de Joaquim RAFEL I FONTANALS, «El "Diccionari de l'Institut" i el "Diccionari Fabra"», a *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*, vol. III, Barcelona, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 231.

7. *Meditacions: Dietari (1941-1946)*, vol. III, Barcelona, Alpha, 1982, p. 1072.

8. Vegeu *Epistolari de Joan Coromines & Francesc Cambó: La gènesi de la «Miscel·lània Fabra»*, edició a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, Barcelona, Fundació Pere Coromines, 2008. Per a les condicions de Cambó i les peticions de Coromines, p. 30-45, i sobre l'aportació econòmica del polític, p. 494-495.

rament cal entendre'l en el sentit d'encoratjament, d'animar-lo a fer aquella versió lexicogràfica tan necessària mentre no es pogués concloure la tasca, de llarg abast, de fer el que anomenaven *diccionari gran* de l'Institut.

LA INTERVENCIÓ DE JOAN ESTELRICH EN L'AFER

El fet és que no sembla que fos López Llausàs qui intercedí de manera directa davant de Cambó perquè ajudés econòmicament Pompeu Fabra a sostenir-se ell i la família mentre durava la feina de confecció del *Diccionari general de la llengua catalana*. La correspondència i altra documentació conservada al Fons Estelrich, avui a la Biblioteca de Catalunya i no catalogades encara completament, aporten interessants, o si més no curioses, notícies sobre com va anar aquest afer. Em va donar accés a aquests documents ja fa uns anys el professor Manuel Jorba, arran d'un treball que vaig fer amb Manuel Llanas sobre la compra de l'Editorial Catalana, propietat de la Lliga, per part de López Llausàs.⁹ El director literari d'aquesta empresa editora, com també aviat de la Fundació Bernat Metge, era Joan Estelrich, l'home de confiança per a qüestions culturals i polítiques de Francesc Cambó. Estelrich va continuar com a director assessor de López almenys fins a principis dels anys trenta. La relació de López i Estelrich és poc o gens coneguda. Ignorem quan van entrar en contacte ambdós,¹⁰ però el que és segur és que amb la cessió del fons de llibres i de revistes de l'Editorial Catalana feta a López entre finals de 1924 i principis de 1925, que, com he dit, hem estudiat amb Manuel Llanas, el seu tracte es va fer més intens. També amb Manuel Llanas vam publicar un primer avançament, parcial, del paper d'Estelrich en la qüestió, en un treball que ha passat gairebé desapercbut.¹¹

A canvi de les seves gestions, va convenir amb López un tant per cent dels beneficis que pogués donar el *Diccionari*, segons s'expressa en un contracte privat, autògraf d'Estelrich, que si bé no està signat, fou una realitat, tal com queda reflectit en diverses cartes posteriors entre els dos personatges. És dubtós que Fabra en sabés res. I, de tota manera, la primera edició del llibre (1932), que porta com a peu

354

9. «El traspàs de l'Editorial Catalana a Antoni López-Llausàs (1924-1925: context i documents», *Els Marges*, núm. 95 (tardor 2011), p. 72-93.

10. Ambdós eren personatges públics, catalanistes destacats, que devien trobar-se amb freqüència en determinats cercles. En tot cas, l'un i l'altre eren membres del Rotary Club de Barcelona, com es veu clarament en aquests curiosos comentaris que fa el polític a l'editor en una carta del 25/11/1930: «En conclusió: és indispensable un major contacte entre nosaltres; sols així podem ésser-nos útils mútuament, la reunió rotària no serveix per al cas, sobretot amb les noves reglamentacions, que semblen encaminades a la nostra cretinització progressiva: pràcticament resulta que allà a on puc menys parlar amb els amics és en el Rotary; algun dia n'hauré de parlar públicament als companys».

11. «Notes sobre l'activitat professional d'Antoni López Llausàs fins al 1936», a Montserrat BACARDIT *et al.*, *La literatura catalana contemporània: intertextos, influències i relacions*, Barcelona, Societat Catalana de Llengua i Literatura i Universitat Autònoma de Barcelona, 2013, p. 179-182. Convé recordar que López va ser un dels editors catalans més importants del segle xx.

editorial «Llibreria Catalònia»,¹² només diu a la pàgina de crèdits «És propietat». De qui? En les edicions posteriors (fins a la 6a, de 1974), hi consta: «© És propietat. Antoni López Llausàs». En les posteriors, va canviant el *copyright* (Carola i Dolors Fabra, Fundació Enciclopèdia Catalana per cessió de Carolina [sic] i Dolors Fabra i, des de la 20a, de 1984, fins a la darrera, la 32a, de 1994, Institut d'Estudis Catalans), compartit des de 1977 fins al final per EDHASA (Editorial y Distribuidora Hispano Americana, propietat de López). Hem d'inferir que hi hagué un altre contracte entre Fabra i López pel qual aquest darrer adquiria la propietat intel·lectual del llibre? O només el d'un possible dret de «reedició» a què es refereix Fabra en la carta citada en la nota 26? Ve d'aquí la poca o nul·la simpatia que Fabra i la seva família tenien per López? En els records personals de Carola Fabra, aplegats per Rosa Maria Piñol, aquella parla de «l'estafada que li van fer» referint-se a «la qüestió del diccionari», sense precisar si es refereix a la primera edició o a la segona, tot i que penso que es deu referir a la primera.¹³ Més avall veurem els dubtes i incerteses que planen sobre com es va gestar la segona edició, de la qual Fabra ja parla el 1940.

La intervenció de Cambó podria haver-se concretat, com he comentat més amunt, a pagar la feina de Fabra,¹⁴ que desposseït el 1924 per la Mancomunitat de Catalunya intervinguda per la dictadura de la càtedra de gramàtica catalana que exercia, sobrevivia amb el sou migrat de les Oficines Lexicogràfiques de l'IEC, fent feinetes editorials, classes particulars i correccions. En tot cas, l'ajut del líder de la Lliga va venir de la mà de Joan Estelrich, un dels seus homes de confiança, factòtum de la Fundació Bernat Metge, i sens dubte un dels intel·-

12. El volum 8 de les *Obres completes de Pompeu Fabra*, editat per Raval-Prova, Edicions 62, Edicions 3 i 4 i Moll el 2011, conté l'*Epistolari*, profusament anotat pel curador editor, Jordi Mament. En la carta 425, però, en la n. 4 hi ha una afirmació inexacta: «A partir de 1939 els franquistes obligaren a canviar el nom de la Llibreria Catalònia, que esdevindria Casa del Libro. La llibreria i editorial canvià de propietaris» (EF, p. 657). Ignoro en quin moment real es materialitzà el canvi de nom, però, segons el Registre Mercantil, no el va acordar el Consell d'Administració fins al 29 de juliol de 1940. No va canviar de propietaris, ja que les accions les continuaren tenint les famílies dels tres fundadors (A. López, M. Borràs de Quadras i J. M. Cruzet) almenys fins a la venda parcial feta el 1998 a l'Editorial Bertelsmann. A les actes recollides en el Registre Mercantil queda reflectit que el fill López, Jordi, era del Consell fins a la seva mort, que després ho van ser la seva vídua, Edith Kirschbaum, la seva neta, Gloria López-Llovet, i el marit d'aquesta, Jaime Rodriqué Jenne. López Llausàs seguia els afers a distància, des de l'Argentina i en nombrosos viatges a Barcelona, però la família Borràs de Quadras i J. M. Cruzet (casat, d'altra banda, amb una Borràs) dirigien des de primera línia l'evolució del negoci de llibreria i distribució de llibres, que, això, sí, ampliaren amb la creació de l'Editorial Selecta.

13. Rosa Maria Piñol, *Pompeu Fabra, el meu pare: Records personals de Carola Fabra*, 2a ed., Barcelona, La Campana, 1991, p. 111.

14. Així podria deduir-se d'aquests mots finals del prefaci que Fabra va posar a la primera edició en llibre del DGLC: «No volem acabar aquestes ratlles de presentació del DICCIONARI sense fer constar que no hauríem pas pogut enllestir en el temps que ho vam fer —sis anys— si no hagués estat per l'ajut que el senyor Francesc Cambó prestà a la iniciativa de la Secció Filològica, ajut que ens permeté dedicar-nos de ple a la tasca que ens havia estat encomanada. No podem menys, ací, que expressar al senyor Cambó la nostra gratitud i la de tots els nostres col·legues».

lectuals més brillants del seu temps. Es diria que, des del primer moment, López Llausàs va involucrar Estelrich en la producció del DGLC, una participació no exempta d'una certa conflictivitat. En efecte, si suposem, com apunten tots els indicis, que la trobada entre López i Fabra es va produir cap a 1924, un esborrany d'un conveni privat entre López i Estelrich que porta data de 31 de desembre d'aquell any revela que l'intermediari amb Cambó va ser Estelrich, que també havia de responsabilitzar-se de tot el procés editorial de la publicació de l'obra. Coneixia Cambó l'existència de tal contracte? No n'he trobat cap dada fiable. Que surti esmentat com un possible àrbitre en cas de desavinença en el contracte no n'assegura la coneixença. En tot cas, malgrat tractar-se d'un esborrany, per les dades que donaré després, cal considerar que va existir realment i que, sospito, era igual o molt semblant al que transcriu:

Els Srs. A. López Llausàs i Joan Estelrich convenen lo següent:

1. El Sr. A. López Llausàs encarregarà, en contracte que s[erà] conegut pel Sr. Joan Estelrich, al Sr. Pompeu Fabra, un Diccionari de la llengua catalana, del qual el Sr. Estelrich cuidarà especialment d'estudiar la seva presentació, corregirà les proves que no corresponguin directament al Sr. Fabra, de la preparació i duració de la propaganda i en general de tots aquells aspectes tècnics i científics que assegurin un major valor a l'obra.

2. El Sr. Estelrich si ve no vindrà obligat a fer cap aportació de capital per a dur a terme la publicació del Diccionari Fabra, cercarà, en cas que el Sr. A. López Llausàs les necessiti, aquestes aportacions en forma de préstec o de participació en el negoci d'edició del Diccionari entre aquelles personalitats que han aportat altres vegades el seu concurs material a les obres de cultura catalana.

3. Si l'explotació del «Diccionari Fabra» produís pèrdues aquestes seran totes a càrrec del Sr. López Llausàs.

4. Els beneficis que l'explotació del «Diccionari Fabra» produeixi es dividiran en tres parts, dues pel Sr. A. López Llausàs i una pel Sr. Joan Estelrich.

5. En cas de divergències en la interpretació d'aquest contracte els Srs. A. López Llausàs i Joan Estelrich es conformen d'ara per endavant amb el fallo que donguin els Srs. Francesc Cambó, J. Valls i Taberner i Claudi Ametlla.

Signat a Barcelona a 31 de desembre de 1925.¹⁵

Com ja he assenyalat, ignorem si aquest conveni es va arribar a signar en aquests termes o bé va ser modificat, però en altres textos epistolars s'hi refereixen tant López com Estelrich, amb graus diversos de tensió. Així, en una carta no fàcil d'interpretar del 27/5/1926, l'editor deia:

Amic Estelrich:

Aquí va el contracte perquè el tingui i el vegi en Cambó o en faci lo que li sembli. Us agrairia si poguéssiu fer-me reintegrar les 1.200 pts. pagades an en Fabra. Jo tinc de liquidar a la Fundació Bernat Metge abans de fi de mes unes pessetes i em vindria bé tocar aquestes.

15. Esborrany autògraf, diria de mà de López Llausàs. És a l'Arxiu Estelrich, que, com he dit, actualment està dipositat a la Biblioteca de Catalunya; devem la còpia a l'amabilitat de Manuel Jorba, que ens la va facilitar fa un temps.

Potser Cambó encara no havia fet efectiva alguna quantitat que López havia avançat? El segon paràgraf, que va de dret a la relació Estelrich-Cambó, així ho pot fer pensar. El «contracte» a què s'al·ludeix és el privat entre López i Estelrich o és un altre (potser entre López i Fabra?). Sigui com vulgui, Estelrich i López continuaren amb el projecte, com recordava López Llausàs en una carta del 19 de novembre de 1930, on deia a Estelrich:

Vós efectivament vàreu ésser el que en parlàreu amb En Fabra i el que vàreu influir prop d'En Cambó per a què ens facilités la forma de portar-lo a cap, i jo us vaig prometre, i us donaré molt a gust, encara que fos un mal negoci, que no crec que ho sigui, la pesseta per exemplar venut que tenim convinguda, sense que això vulgui dir, que si per conveniència vostra, no meva, voleu que busquem la forma de liquidar d'un cop aquesta quantitat, no puguem fer-ho.

De què «parlaren» Fabra i Estelrich? No ho sé pas. Podria inferir-se, ja que la conversa semblaria anterior a la gestió amb Cambó, que de la possibilitat d'oferir un passament al filòleg per a l'elaboració del DGLC? Potser algun dia apareixerà documentació que ho pugui esclarir. Tornem, però, a la participació econòmica d'Estelrich. En la resposta a López, del dia 25 del mateix mes, diu que, havent superat els tràngols (de salut i econòmics) d'aquell any, s'estima més deixar les coses tal com estan, però demana de ser informat «del curs de l'obra» i que López no dubti a enviar-li «proves». No sabem si mai n'arribà a veure o corregir. La correcció de proves, en contacte íntim amb Fabra, va recaure, com és sabut, en un treballador de NAGSA (Nacional de Artes Gráficas, propietat de López),¹⁶ Josep Miracle, que es va convertir en col·laborador íntim de Fabra. És possible que, un cop endegada la publicació en fascicles del DGLC,¹⁷ que sembla que va anar molt bé, López acabés liquidant el contracte amb Estelrich, com sembla insinuar-se en una carta de l'editor del 18 de desembre de 1931: «Ja deveu

357

16. N'era l'accionista majoritari i director gerent de l'empresa almenys des del 30 de juny de 1930. Fou substituït en el càrrec el 9 de maig de 1939 perquè estava «vacante», segons dades del Registre Mercantil. Ignoro si també va continuar com a accionista. Sigui com vulgui, NAGSA va traslladar-se a Madrid per acord del Consell d'Administració del 6 de novembre de 1945 i dissolta el 30 d'octubre de 1952. Per cert que tant a MARCET-SOLÀ, *op. cit.*, en la n. 4, registre 10127, com a Jordi Manent a EF, p. 654, el nom de la impremta conté l'errata de posar C en lloc de G. Se m'escapa, posats a corregir ara un error i no una errata, per què Manent, tan precís en la seva riquíssima anotació, afirma que no «hi ha constància que NAGSA [...] imprimís el DGLC» (EF, p. 654). En el meu exemplar de l'edició de 1932 hi ha un colofó que diu ben explícitament: «Aquest Diccionari General de la Llengua Catalana ha estat imprès als tallers NAGSA, d'on ha sortit enllestit el dia 30 de novembre de 1932».

17. Fabra no va voler aprofitar la gran campanya publicitària que López havia ideat per llançar el llibre, coincidint amb el centenari d'«Oda a la pàtria» (1933), tot i que va permetre'n una part (Josep MIRACLE, *op. cit.*, en la n. 2, p. 550). Convé recordar que aquella primera edició de 1932 va sortir amb el peu de Llibreria Catalònia, però que els drets (o alguns drets, com veurem més endavant) eren de López, que en les edicions de postguerra, desapareguda la marca Catalònia, hi va figurar explícitament amb el seu nom, substituït ben aviat pel de la seva nova editorial, EDHASA, fundada el 1946, fins a la darrera edició, la 32a, de 1994.

recordar també que tenim un contracte pel que afecta al Diccionari Fabra. Vós un dia vàreu fer-me la indicació que us plauria liquidar-lo d'un cop. Potser el vinent gener, en què necessitaré alguns ingressos extraordinaris, m'acolleixi a la vostra suggerència». No hem trobat altra lletra de l'epistolari conservat a la Biblioteca de Catalunya que es torni a referir a l'afer.

EL PROJECTE D'UNA SEGONA EDICIÓ

Albert Balcells i Enric Pujol van publicar el 2003¹⁸ un documentat estudi, integrat amb canvis el 2007 a la seva *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*,¹⁹ de les polèmiques i tensions que hi hagué al si de l'IEC arran de la reedició del DGLC, reedició que no es va concloure fins al 1954. Tot i la detallada relació que aporten, absolutament imprescindible de consultar, basada en un coneixement directe de les fonts disponibles en aquell moment, no van tenir accés al conjunt de l'*Epistolari* de Fabra que edità l'IEC el 2011, a cura de Jordi Manent, que conté materials nous que aporten algunes clarícies sobre el desenvolupament de la gènesi d'aquesta segona edició del DGLC. No queda pas tot esclarit en aquestes cartes de i a Fabra. Més encara, s'hi constata que falten a l'Arxiu de l'IEC actes d'aquells anys, correspondència amb altres possibles editors, propostes de contractes i altres materials. Fins que no retorni tota aquesta documentació, que tot indica que no s'ha perdut, no es podrà tancar bé l'estudi d'aquesta qüestió. En tot cas, algun petit avenç sí que es pot fer.

358

Em referiré només a alguns aspectes del cas, que tenen a veure o deriven de la primera edició i de les condicions en què es portà a terme. D'entrada, cal precisar que les planxes de la primera edició no foren destruïdes com algú poc informat ha penjat a la xarxa, sumant a aquesta suposició una altra: que aquest fou el motiu que es trigués tant a fer-se la reedició.²⁰

Això donava avantatge a López a l'hora de reeditar, amb les correccions i addendes que calgués, una nova edició del *Diccionari Fabra*. Segons Balcells i Pujol, el mestre ja s'havia plantejat el 1935 la revisió, ampliació i reedició del seu llibre.²¹ La guerra ho va enviar tot en orris, però el 1940 ja en parlava.²² El juliol de 1945

18. «La polèmica segona edició del *Diccionari general* de Fabra (1954) al si de l'Institut d'Estudis Catalans», *Afers*, núm. 46 (2003), p. 715-732. Vegeu també el capítol que hi dedica Jordi MANENT, *Pompeu Fabra a l'exili: 1939-1948*, Barcelona, Proa, 2005, p. 193-199.

19. Albert BALCELLS, Santiago IZQUIERDO i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, vol. II: *De 1942 als temps recents*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 114-128.

20. Fitxa 0060. «El 4 de febrer de 1939, enmig del clima de repressió del català, les planxes originals del Diccionari General de la Llengua Catalana, així com els romanents editorials, varen ser destruïts per l'exèrcit feixista del general Franco.» [Com a conseqüència,] «la segona edició del Diccionari no es faria fins l'any 1954 (mort ja Fabra)». <[http://wiki.vilaweb.cat/index.php/Base_de_Dades_sobre_la_Catalanof%C3%B2bia_\(B.D.C.\)](http://wiki.vilaweb.cat/index.php/Base_de_Dades_sobre_la_Catalanof%C3%B2bia_(B.D.C.))> (consulta: 12 novembre 2018).

21. *Ibidem*, p. 114.

22. Carta del 5 d'agost de 1940, a Josep Pijoan i Teresa Mestre, EF, p. 500.

Puig i Cadafalch i Aramon li escriuen que han contractat Josep Miracle per fer «la pre-revisió del vostre Diccionari General».²³ Fabra va aprovar en carta indatada —segons el curador deu ser d'entre octubre i novembre de 1945— aquest nomenament i comunicava a Aramon que li anava bé que la segona edició de l'obra «surti a nom de l'I.E.C. i Spes», que l'Institut tenia dret d'utilitzar les seves definicions en el futur diccionari de la institució —l'anomenat «Diccionari Gran»—, però que calia que aquest «dret» quedés «ben establert per mi i Spes d'una banda i per l'Inst. i Spes de l'altra» i, encara, que ell mateix havia indicat «als revisadors de Spes» que reclamessin l'exemplar corregit del Diccionari General «a les germanes d'en Torres».²⁴ Aramon es va entrevistar diverses vegades amb persones de l'editorial Spes,²⁵ especialitzada en diccionaris i propietat de Fèlix Millet i Maristany, i sembla que van arribar a convenir amb força detall el projecte de reedició. Malauradament, a l'Arxiu de l'IEC no hi ha ni un sol document (cartes, projectes de contractes, etc.) sobre aquest afer que porti el nom de Spes. En un esborrany del Ple del 3 de juny de 1949, hi ha aquest fragment prou interessant:

El Secretari manifesta que l'ha visitat la Srta. Carola Fabra per tal de parlar dels drets que poguessin correspondre al seu pare en obres seves publicades per l'Institut. [...] Quant a la segona edició del Dicc. General [sic] acordada per l'Institut, ja va ésser convingut entre els Srs. Puig i Fabra en la conversa que tingueren darrerament a Prada que aquest percebria un tant per exemplar venut, que serà fixat en el moment de fer-se'n la publicació. Amb referència al Diccionari general, el Sr. Puig comunica que el visità l'editor Sr. López-Llausàs per tal de demanar-li l'autorització de l'Institut per a publicar-ne una segona edició; el Sr. Puig li féu present l'acord de l'Institut de publicar-lo pel seu compte. (Arxiu de l'IEC, actes del Ple)

359

Una informació que es complementa molt bé amb la que apareix en l'esborrany de l'acta del Ple del 30 del mateix mes i any:

El Sr. Soldevila exposa que ha vist el Sr. López-Llausàs, que sembla que està una mica dolgut de la resposta de l'Inst[itut] a la seva proposició de fer una nova ed[ició] del Dicc. general [sic], i pregunta si no fora possible que es fes a Buenos Aires aquesta edició, segons contracte, mentre no es pogués fer ací. El Sr. Aramon recorda el desig del Sr. Fabra que la nova edició no la fes el Sr. López, i fa present el compromís de l'Institut amb uns nous editors de Barcelona i els acords presos en sessions anteriors de no autoritzar cap edició que no faci l'Institut mateix. (Arxiu de l'IEC, actes del Ple)

Sigui com vulgui, desconeixem les raons per les quals no va arribar a editar Spes la segona edició. Hi ha un conjunt de cartes antre Fabra i López sobre la

23. EF, p. 613.

24. EF, p. 629-630. Francesc Torres era un treballador de confiança de l'IEC. Aquest exemplar va arribar a l'IEC cap a 1946 (EF, p. 645-646). Torres, seguint instruccions del mestre, va salvar diversos materials seus de la crema franquista.

25. Vegeu EF, p. 645, 652, 740 i 763.

qüestió, en què, com diu l'editor Jordi Manent, sembla que mantinguin un diàleg de sords, ja que cadascú va pel seu cantó, probablement perquè no totes les cartes arriben a la destinació o bé es creuen pel camí.²⁶ Fabra diu a l'editor en carta de probablement mitjan de juliol de 1946 que les moltes correccions i ampliacions que s'han d'introduir al DGLC i els «projectes i contractes que m'han estat sotmesos» per Spes i els acords de l'IEC sobre el nou diccionari, «en fer inútil la seva repetició en la segona edició que havíem previst en el nostre contracte, deixa sense efecte pràctic aquella previsió». I encara afegeix: «gràcies als materials de l'Institut d'Estudis Catalans» i als seus propis treballs, «em permeten avui de presentar un nou Diccionari ampliat i no puc moralment impedir que es publiqui i menys encara oposar-me al pla que han concebut l'Institut i els seus amics per a donar-lo a la llum».²⁷

López, per la seva banda, en una lletra datada a Buenos Aires el 8 de maig de 1947, fa a Pompeu Fabra unes reflexions, entre les quals diu que ell podria «llançar una segona edició no d'aquí a un any, o dos, o tres, sinó immediatament» i que el mestre ha tingut en compte només que un aspecte de la qüestió. Així es defensava López Llausàs:

Estic d'acord amb vós que s'hi ha de tenir principalment els interessos filològics del nostre poble. Però els interessos econòmics de l'editor no són pas negligibles. La considerable despesa feta per a la publicació del Diccionari General no fou pas compensada, ni de molt, amb la venda de la primera edició. En llançar aquesta, era previst que solament les edicions successives donarien el fruit adequat a l'esforç editorial. [...] El meu desig seria de combinar els meus drets d'editor amb els propòsits de l'Institut [...].²⁸

Insisteix que ell és millor preparat per fer l'edició i que l'ajudi a convèncer l'Institut i «els mecenes» que patrocinarien l'obra. Els dos personatges no van seguir diguem-ne «negociant»²⁹ i el 1948, com tothom sap, Fabra va traspasar. I la reedició, corregida i augmentada, la va acabar fent el 1954, com és sabut, López Llausàs. Com van anar les coses, no ho acabem de saber. La documentació que manca a l'Arxiu de l'IEC segurament podria acabar d'aclarir-les. De moment, ens hem de limitar a les notícies i comentaris de Joan Coromines en les seves cartes a Carles Riba i a Lluís Nicolau d'Olwer. En la que va adreçar a Nicolau des de Barcelona el 21-X-1953 es pot deduir que la família Fabra estava negociant amb López:

26. EF, p. 681-682.

27. EF, p. 648-649.

28. EF, p. 686-687.

29. Només tenim una darrera carta de Fabra a López, del 15 de juliol de 1947 (EF, p. 697), en què li diu que li ha contestat la que en part he transcrit. Aquesta carta per ara no ha aparegut i, doncs, no podem saber com el lingüista tractava de fer veure a l'editor «la inutilitat» de l'edició que proposava.

Una altra qüestió que es va tornant urgent, és la de la reedició del Diccionari Fabra, exhaurit fa tant de temps, i que tothom reclama. La família Fabra (sobretot la Carola) s'ha posat en moviment, els de la Catalònia (Cruzet i López Llausàs) també, i sembla que estan d'acord per a pagar algun dret a la família Fabra, i fer la reedició en la forma més barata possible, si pot ésser amb l'ajuda de l'Institut (però, potser, si calgués, sense). En Riba, i jo pel meu compte, hem intervingut prop dels Fabra, i crec que els hem convençut (almenys el gendre) [Ferran Rahola i Auguet, fill de Carles Rahola, casat amb Dolors Fabra] que en això han d'anar molt de compte i han de deixar la iniciativa en mans de l'Institut; car el que no pot ésser de cap manera és que es faci una reedició barata i a la lleugera, com per desgràcia es va fer amb la primera. [...] la demanda està creixent tant que pot donar atreviment als de la Catalònia i a la Carola Fabra (menys raonable que el seu cunyat) a procedir sense nòs i a la lleugera.³⁰

Però les coses van prendre un altre rumb i Riba i Aramon van anar per una altra banda, i segons Coromines, van posar-se d'acord amb l'editor «a canvi d'un plat de lleties per a aquest [Aramon] (també potser per a aquell [Riba]? És temerari conjecturar-ho)». ³¹ En carta datada a Chicago l'11 de desembre de 1954, diu textualment que «el secretari de l'Institut s'ha posat a sou d'un editor mesquí», i en una altra del dia 19 següent afirma que amb aquesta reedició l'IEC ha fet «un mal paper i un mal negoci». ³² De fet, l'opinió que tenia el filòleg de l'editor era molt negativa. Ja a començaments d'aquell any, en carta a Riba del 6 de gener, li deia, amb el seu característic estil mordaç: «La veu comuna a Barcelona és “En López és gitano” (tant pare com fill). Que en Cruzet³³ és millor? Potser sí —encara que aquestes coses també s'hereten comercialment, i no sols per via sanguínia...». ³⁴ I en aquesta mateixa carta, s'evidencia una de les raons per què el nostre editor va fer la reedició del DGLC: «essent En López posseïdor de tot el plom amb què es va imprimir, ... el reimprimeix». Les «planxes» a què m'he referit més amunt. Segur que tantes pàgines de plom devien pesar molt en la decisió final d'optar per l'oferiment d'editar de López, a banda d'altres elements que, com he anat dient, no podem aclarir per ara.

361

30. *Epistolari Joan Coromines & Lluís Nicolau d'Olwer*, edició a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, Fundació Pere Coromines i Curial Edicions, 2008, p. 69-70.

31. *Ibidem*, p. 134.

32. *Ibidem*, p. 148.

33. Coromines sembla donar per descomptat que Cruzet i López van de comú acord (també hi insisteix a *ibidem*, p. 69). Certament, la Catalònia / Casa del Libro, de la qual eren tots dos copropietaris, actuava també com a distribuïdora i, d'alguna manera, Cruzet devia vetllar pels interessos de López. Però López havia fundat EDHASA, editorial i distribuïdora, per la qual cosa convindria saber (jo no ho he pogut esbrinar) quina de les dues societats va distribuir el llibre. No em consta que Cruzet tingués interessos a EDHASA, però hi ha pistes que apunten que López sí que en tenia a la Selecta.

34. *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*, edició a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, Fundació Pere Coromines i Curial Edicions, 2002, p. 111.

PER ACABAR: UN PETITA INCÒGNITA ENCARA

És sabuda la participació del botànic Miquel de Garganta i també de Pius Font i Quer en les grafies i definicions de determinats vocables.³⁵ Hi ha moltes cartes a l'EF entre Garganta i Fabra. Però la que resulta més sorprenent és la del mestre (atenció a la data), del 7 de juny de 1935 (en plena suspensió de l'Estatut pels Fets d'Octubre de 1934, suspensió que, segons sembla, va afectar poc l'IEC):

[...] Per fi us podem pagar els vostres honoraris pel treball que vàreu fer per al Diccionari General de la Llengua Catalana. Les dificultats econòmiques per les quals ha passat l'Institut expliquen la nostra triga a pagar-vos. [...]

En el seu temps vaig encarregar que calcuessin l'import d'aquells honoraris i són 784 pessetes (112 pàgines del Dicc. imprès, a 7 pessetes la pàgina). El comptador de l'Institut té ordre de pagar-vos-les.³⁶

362

No sé ben bé quina explicació donar a aquesta carta, que sembla indubtable que es refereix al DGLC. El mestre, en el pròleg al Diccionari, explicita la major part de les fonts utilitzades i s'hi refereix, sense entrar en detalls, al nostre botànic, quan parla de l'ús que va fer dels «reculls» existents a les Oficines Lexicogràfiques: «entre els quals, els elaborats per M. de Montoliu i Carles Riba, i les cèdules de botànica de M. de Garganta». Si Fabra havia convingut que li pagava la feina a Garganta com a tasca de les Oficines Lexicogràfiques, com sembla, la cosa es va retardar bastant, malgrat que fins a la restauració de la Generalitat després de la dictadura primoriverista l'IEC passés llargues temporades amb problemes de finançament. Però cent dotze pàgines són un bon feix i no s'acaba d'entendre que no fos més explícit en el pròleg. Potser els biògrafs de Fabra saben la solució i fins i tot surt en algun lloc que se m'ha escapat. En tot cas, per a mi, és una incògnita més a les que he anat plantejant en aquesta comunicació, que, com s'haurà pogut comprovar, resulta, com deia a la primera ratlla, absolutament *adjectiva*.

35. Vegeu Joan VENY, *op. cit.*, en la n. 4, p. 50.

36. EF, p. 412.